

12. Постанова Верховного Суду від 25 квітня 2018 року у цивільній справі № 227/6023/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74021731>; Постанова Верховного Суду від 11 липня 2018 року у цивільній справі № 219/11736/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75345588>.

13. З проблемою компенсації за житло, зруйноване внаслідок збройного конфлікту, судова система лишилася наодинці. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/753159/>.

14. Проект закону України «Про компенсацію майнової шкоди, завданої під час проведення антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях» від 10.07.2014 № 4272а. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51684.

15. Проект закону України «Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (щодо компенсації вартості пошкодженого майна)» від 18.02.2015 № 2167. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54094.

16. Проект закону України «Про внесення змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» щодо компенсації за пошкоджене житло внаслідок проведення АТО» від 09.11.2015 № 3434. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57001.

17. Проект закону України «Про відшкодування збитків за зруйноване (знищене) або пошкоджене приватне житло особам, приватне житло або приватні домогосподарства яких були пошкоджені (зруйновані) під час проведення антитерористичної операції» від 24.03.2016 № 4301. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58524.

18. Проект закону України «Про відшкодування збитків, завданих житлу населення внаслідок проведення антитерористичної операції» від 11.04.2016 № 4301-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58670.

19. Доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини щодо ситуації з правами людини в Україні 16 травня – 15 серпня 2019 року. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraine16May-15Aug2019_UA.pdf.

УДК 347.2

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.1.8>

ТКАЧУК А.В.

СПІВВІДНОШЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНИХ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВА (РЕСТИТУЦІЯ ТА КОНДИКЦІЯ)

CORRELATION OF OBLIGATORY WAYS OF PROTECTION OF CIVIL RIGHTS (RESTITUTION AND CONDITION)

Наукова праця передбачає дослідження теоретичної та практичної складової юридичних категорій що виступають зобов'язальним способом захисту. Актуальність даного питання зумовлена необхідністю чіткого розмежування таких засобів як реституція та кондикція, що зумовить їх застосування найбільш повною мірою при захисті порушених прав та законних інтересів.

Стаття передбачає дослідження питання співвідношення реституція та кондикції як зобов'язальних способів захисту. Наведено співвідношення даних дефініцій, наукові точки зору щодо даних правових категорій та виокремлено умови застосування реституційних вимог та наведено їх порівняння з кондикційним зобов'язанням. Розглянуто нормативне застосування даних способів захисту їх функціональну спрямованість та практичне застосування у судочинстві.

Проаналізовано коло осіб кондикційного позову та коло осіб що використовують правовий інструмент – реституцію. Наведено основну відмінність досліджуван-

них категорій зміст якої полягає у двосторонності реституції та односторонньому зв'язку кондикції.

Розглянуто підстави виникнення даних зобов'язань та дискусійне питання щодо об'єкту позову даних інституцій. Виокремлено наукову думку що суть реституції полягає не тільки в захисті прав особи, а і у захисті цивільного обороту. Досліджено питання відмінності реституції як наслідку недійсної правочину, що застосовується судами з власної ініціативи, тоді як кондикція застосовується судом виключно на підставі пред'явлення потерпілою особою відповідного позову.

Визначено субсидіарний характер кондикції, у реституційних правовідносинах, що визначений на законодавчому рівні. Дану думку підтверджено аналізом правової позиції Верховного суду України. Досліджено умови можливості застосування кондикції субсидіарно.

Сформовано висновки, щодо самостійності та універсальності кондикції як способу захисту суб'єктивного цивільного права. Опосередковано розглянуто питання субсидіарної кондикції і у відносинах віндикації. Визначено, що встановлений законодавцем субсидіарний характер застосування кондикції є тим самим універсальним критерієм, що дає змогу відмежувати її від суміжних способів захисту цивільних прав та конкуренція між зазначеними у статті позовами не допускається.

Ключові слова: кондикційні зобов'язання, реституційні правовідносини, цивільно-правовий захист, субсидіарність, недійсний правочин, безпідставне збагачення.

Scientific work involves the study of theoretical and practical components of legal categories that are a mandatory method of protection. The urgency of this issue is due to the need for a clear distinction between such means as restitution and condition, which will determine their use to the fullest extent in the protection of violated rights and legitimate interests.

The article examines the relationship between restitution and fitness as mandatory remedies. The ratio of these definitions, scientific views on these legal categories and the conditions for the application of restitution requirements and their comparison with the conditional obligation. The normative application of these methods of protection, their functional orientation and practical application in court proceedings are considered.

The circle of persons of conditional lawsuit and the circle of persons who use the legal instrument – restitution are analyzed. The main difference between the studied categories is the content of which is the bilateral restitution and one-way connection of condition.

The bases of occurrence of the given obligations and a debatable question concerning object of the claim of the given institutions are considered. The scientific opinion that the essence of restitution is not only the protection of individual rights, but also the protection of civil turnover. The question of the difference between restitution as a consequence of an invalid transaction applied by the courts on its own initiative has been studied, while the condition is applied by the court solely on the basis of the claim of the victim. The subsidiary nature of the condition in the restitution legal relationship is determined, which is defined at the legislative level. This opinion is confirmed by the analysis of the legal position of the Supreme Court of Ukraine. The conditions of possibility of application of condition in the alternative are investigated.

Conclusions have been drawn on the independence and universality of condition as a way to protect subjective civil law. The issues of subsidiary condition in relation to vindication are also considered. It is determined that the subsidiary nature of the application of the condition established by the legislator is the same universal criterion that allows to distinguish it from related methods of protection of civil rights and competition between the claims mentioned in the article is not allowed.

Key words: conditional obligations, restitution legal relations, civil law protection, subsidiarity, invalid transaction, unjust enrichment.

Вступ. Вірний вибір способу захисту цивільних прав є основною складовою, що дає можливість досягти необхідного правового результату. Враховуючи різноманіття життєвих ситуацій,

стрімкий розвиток суспільних відносин та обставин при яких ті чи інші права були порушені способи їх захисту потребують чіткого практичного розмежування та виокремлення ознак та сутності даних правових категорій.

Постановка задачі. У даному науковому матеріалі розглянуто співвідношення реституції та кондикції, їх подібні та відмінні риси, правовий зміст, що є основою при визначенні умов їх застосування.

Результати дослідження. Нормативно – правові підстави виникнення і застосування кондикційних зобов'язань регламентовані главою 83 ЦК України. Їх сутність зводиться до того, що особа, яка безпідставно збагатилася за рахунок іншої особи, зобов'язана не лише повернути майно в натурі або відшкодувати його вартість, але і у повному обсязі компенсувати потерпілій особі майнову шкоду, шляхом відшкодування усіх доходів, які вона одержала або могла одержати від використання майна [1, с. 120].

Отже, кондикційні зобов'язання покладає обов'язок на набувача повернути потерпілій особі неправомірно збережене чи отримане майно. У науковій літературі думка, що для такого виду зобов'язань притаманний приріст майна в набувача без належних правових підстав [2, с. 218].

Відповідно до положень ст. 1212 ЦК України – підставою виникнення зобов'язання із повернення безпідставно набутого майна необхідно віднести набуття або збереження майна однією особою – набувачем за рахунок іншої особи – потерпілого); набуття або збереження майна відбувалося за відсутності правових підстав або підстава, на якій майно набувалося, з часом відпала [3, с. 25].

Відсутність правових підстав означає, що набуття або збереження майна набувачем, тобто його збагачення, не має жодного правового підґрунтя чи суперечить юридичному змісту зазначених правовідносин. Водночас реституція є загальним майновим наслідком визнання правочину недійсним, а тому ознаки, притаманні їй та специфіка їх застосування впливають із його правового змісту. Вона є тим важливим елементом, без якого не можна вважати завершеним інститут недійсності правочину і покликана не допустити подальше застосування недійсного правочину та усунути наслідки його вчинення. Правовий зміст реституції розкрито ч. 1 ст. 216 Цивільного кодексу України – це поновлення первісного стану сторін, тобто взаємне повернення майна, переданого за недійсним правочином, що підлягає застосуванню лише у випадку, якщо майно, передане за правочином, залишається в нього [4].

Як спосіб цивільно – правового захисту реституція застосовується для відновлення порушених майнових прав контрагентів, також приведення їх до стану, який існував на момент його вчинення. Як вірно зауважує В.М. Коссак, реституція спрямована на відновлення майнового стану сторін недійсного правочину [5, с. 164].

Отже, основною умовою застосування реституційних вимог є визнання правочину недійсним; реституційні вимоги можуть пред'являтися лише в разі наявності між сторонами майнового спору, щодо укладеного договору, який є нікчемним або його визнано недійсним у судовому порядку; контрагент повертає все, що було отримано за правочином; у ч. 5 ст. 216 ЦК України зазначено, що, суд може з власної ініціативи застосувати реституцію до нікчемних правочинів. Погоджуючись з підходом, висловленим у доктрині цивільного права, що ключовою метою у процесі застосування реституції є повернення власнику майна від особи, яка втратила права на таке майно у зв'язку з недійсністю правочину, тобто невідповідністю його законодавчим вимогам.

Однак набуття майна без достатньої правової підстави також може вплинути на повернення майна власнику особою, яка не має на нього титульних прав. З огляду на це, потрібно окреслити критерії розмежування вимог, які обумовлені зобов'язаннями з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави, і вимог щодо повернення майна в натурі за нікчемним (недійсним) правочином. Передусім необхідно відзначити, що реституція виникає виключно на підставі оспорюваного чи нікчемного правочину. Тобто, ця вимога має деталізовану функціональну спрямованість. Натомість кондикційні правовідносини виникають, у правовідносинах, не заснованих на договорі, тобто відсутність договірних відносин між сторонами спору є основною умовою застосування кондикційної вимоги. На основі аналізу матеріалів судової практики, у випадку виникнення спору стосовно щодо набуття майна або його збереження без достатньої правової підстави договірний характер правовідносин виключає можливість застосування судом до них положень ч. 1 ст. 1212 ЦК України [6].

Водночас варто відзначити, що положення про кондикцію застосовують і до випадків передачі майна на виконання так званих неукладених договорів. Варто провести градацію між

досліджуваними інститутами за їх суб'єктивним складом. Як було з'ясовано, визнання правочину недійсним у судовому порядку та застосування наслідків у формі реституції як зобов'язально-правового способу захисту можливе лише в разі перебування сторін спору у договірних правовідносинах. Тобто реституційні вимоги може бути пред'явлено виключно контрагенту за договором (правочином), який є недійсним у силу приписів цивільного законодавства або визнається недійсним у судовому порядку, тоді як із кондикційними вимогами звертається особа, що втратила право власності на майно, до особи, що безпідставно набуває або зберігає майно, а також власник втраченого майна до його незаконного володільця. Тобто відповідачем в справі (набувачем за кондикційним зобов'язанням) є особи, які не перебувають у договірних правовідносинах із потерпілим.

Отже, коло осіб, що наділені правом пред'явлення кондикційного позову, значно ширше порівняно з особами, які мають право на застосування інструментарію реституції. Окрім того, слід звернути увагу на відмінності кондикційних і реституційних правовідносин, зміст яких полягає у тому, що зобов'язання із безпідставного збагачення зумовлює односторонній правовий зв'язок між кредитором і боржником, де праву однієї сторони відповідає обов'язок іншої, водночас реституція (враховуючи її трактування як на практиці так і на доктринальному рівні) є двосторонньою. Під двостороннім характером реституції зазвичай розуміється її зустрічність, взаємозумовленість обов'язків сторін недійсного правочину з поверненням один одному всього отриманого майна за таким правочином. Саме такий двосторонній характер нашттовхує на думку про зустрічний характер прав та обов'язків сторін зобов'язання.

Цілком очевидно є відмінність фактичних підстав формування кондикційного та реституційного зобов'язань. До фактичних підстав виникнення кондикційного зобов'язання традиційно відносять безпідставне збагачення за рахунок потерпілої особи. Водночас до підстав застосування реституційних вимог належить укладення нікчемного чи оспорюваного правочину. Дискусійним у доктрині цивільного права залишається питання про розмежування досліджуваних інститутів за базовим критерієм – об'єкт позову. Науковці – цивілісти одностайні в тому, що у результаті застосування механізмів реституції може бути повернута як індивідуально визначена річ так і родова річ. Стосовно ж кондикційного зобов'язання усталеною є позиція, що вимоги, які випливають з безпідставного збагачення, спрямовані на повернення лише речі, визначеної родовими ознаками, тобто того ж виду і якості, або її вартості [7, с. 24].

Значений підхід видається не надто виваженим. Термін «власність», яким оперує законодавець у гл. Статтю 83 ЦК України, пропонується розглядати в широкому сенсі: повернення здійснюється за умови набуття такого ж або подібного майна.

Отже, кондикція як самостійний спосіб захисту передбачає також витребування індивідуально визначеної або родової речі. Повернення має на меті захистити інтереси обох сторін недійсного правочину, оскільки його контрагент зобов'язаний повернути все, що він за нього отримав, тобто повернути до попереднього стану. Таким чином, вимагаючи реституції, особа прагне повернути належне їй за правочином майно, усвідомлюючи при цьому необхідність повернення отриманого майна. Швидше, умова призначена лише для захисту інтересів потерпілого, оскільки, коли ця умова застосовується, покупець зобов'язаний повернути потерпілому майно, придбане без правової підстави. Крім того, як справедливо зазначив Скловський К.І., суть реституції полягає не тільки в захисті прав особи, а і у захисті цивільного обороту [8, с. 698].

Звісно, інтереси цивільного обігу вимагають якнайшвидшого виправлення ситуації, що виникає через відсутність юридичних фактів, що стає підставою для надання сторонами правочину майна. Різниця між досліджуваними правовими системами полягає в тому, що реституція, як наслідок недійсної правочину, може застосовуватися судами проактивно – з власної ініціативи, тоді як кондикція застосовується судом виключно на підставі пред'явлення потерпілою особою відповідного позову. Крім того, для повернення майна, придбаного чи утримуваного об'єктом придбання без причини, потерпілий повинен довести, що він є власником майна. Тому, реституція як наслідок недійсності правочину є окремим охоронним засобом та не може зводитися до кондикції, адже їй притаманні ознаки, які не характерні зобов'язанням з безпідставного збагачення, до них належать двосторонній характер, спрямованість на захист двох сторін недійсного правочину, і, найголовніше, на охорону цивільного обороту в цілому. Отже, кондикція та реституція є самостійними засобами захисту суб'єктивних цивільних прав особи.

Також необхідно зосередити увагу на наступному аспекті співвідношення досліджуваних правовідносин. Законодавець визначає кондикційне зобов'язання як загальний захисний механізм, який може застосовуватися не лише самостійно, а й субсидіарно. Особливість зобов'язання

з набуття та збереження майна без достатньої правової підстави в тому, що в силу безпосередньої вказівки ч. 3 ст. 1212 ЦК України норми зазначеного інституту додатково застосовуються, адже до вимог про повернення майна переданого за недійсним правочином, а саме до реституційних правовідносин. Термін «також», який застосовує законодавець, розглядається авторами коментаря до Цивільного кодексу України як визнання субсидіарного застосування механізмів кондикції щодо реституції [9, с. 948].

На основі аналізу правової позиції Верховного суду України, викладеної в Постанові від 2 березня 2016 року в справі № 6-3090цс15, кондикція застосовується додатково до реституції для захисту порушеного права за умови, що зазначена вимога власника не охоплена нормативно – правовим регулюванням основного способу захисту, але за наявними ознаками, умовами і складом учасників правовідносин підпадає під визначення зобов'язання із безпідставного збагачення [10]. Якщо власник майна позбавлений можливостей захистити своє право за допомогою механізмів реституції, підлягає застосуванню кондикція у якості субсидіарного способу захисту.

Щоб обґрунтувати це рішення, звернемося до матеріалів судової практики. Відповідно, Верховний Суд у постанові від 17 червня 2020 року зазначив, що правовідносини за недійсним договором фінансового лізингу є підставою для фактичного користування позивачем транспортного засобу відповідача, за своїм змістом є кондикційними. Фактичний користувач орендованого майна без достатньої правової підстави утримує кошти, які він має сплатити за весь період користування орендованим майном за рахунок власника орендованого майна, та зобов'язаний повернути ці кошти власнику згідно ст. 1212 Цивільного кодексу України [11].

Оскільки орендар у цій справі не виконав свого обов'язку щодо сплати орендної плати за користування майном, суд не міг подати заяву про повернення з підстав недійсності правочину, а тому дійшов обґрунтованого висновку про наявність підстав для застосування до зазначених спірних правовідносин приписів ст. 1212 ЦК України.

З проведеного аналізу критеріїв розмежування приходимо до висновку, що кондикція є самостійним універсальним способом захисту суб'єктивного цивільного права, а також дієвим засобом впливу на незаконних набувачів. Однак норми, які регулюють кондикційні зобов'язання, також можуть бути субсидіарно застосовувані до відносин виндикації. Зазначене положення знайшло закріплення у положеннях ч. 3 ст. 1212 ЦК України, яка регламентує, що положення про повернення безпідставно одержаного чи збереженого майна можуть застосовуватися до вимог щодо витребування власником майна з чужого незаконного володіння. Даний законодавчий підхід може розширити сферу застосування механізмів кондикції та покликаний найбільш повною мірою захистити порушені права та законні інтереси суб'єктів цивільного обороту.

Отже, встановлений законодавцем субсидіарний характер застосування кондикції і є тим самим універсальним критерієм, що дає змогу відмежувати її від суміжних способів захисту цивільних прав. Право пред'явлення кондикційного позову відповідно до ч. 3 ст. 1212 ЦК України виникає у тому випадку, коли титульний володілець втрачає можливість захистити своє право, шляхом звернення із вимогою щодо застосування загальних наслідків недійсності правочину, тобто тільки за умови, що безпідставне збагачення набувача за рахунок потерпілого не може бути усунено за допомогою інших охоронних заходів. Зважаючи на це, варто констатувати, що конкуренція між зазначеними позовами не допускається.

Висновки. На підставі проведеного аналітичного дослідження можна дійти висновку, що кондикційна та реституційна вимоги є самостійними механізмами захисту суб'єктивних цивільних прав. Субсидіарне застосування механізму кондикції є можливим тільки за умови, що титульний володілець не може захистити своє суб'єктивне право, пред'явивши позов про визнання договору правочину недійсним або застосування наслідків його недійсності та нікчемності.

Кондикція є самостійним універсальним способом захисту суб'єктивних цивільних прав та дієвим засобом цивільно – правового впливу на незаконного набувача.

Список використаних джерел:

1. Григор'єва М.А. К вопросу о теории охранительных гражданских правоотношений. Вестник КрасГАУ. 2010. № 6. С. 170–174. 173 с.
2. Ківалова Т.С. Особливості зобов'язань, що виникають з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави. Актуальні проблеми держави і права. 2010. Вип. 56. С. 218–224. С. 221.
3. Сульженко Ю. Форми і способи захисту суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів. Право України. 2005. № 12. С. 24–27.

4. Постанова Верховного Суду від 23 січня 2019 року у справі № 752/9870/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79684486>

5. Коссак В.М. Визнання правочину недійсним як спосіб захисту. Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні : матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції (30–31 травня 2008 р.). Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2008. С. 163–164

6. Постанова Верховного Суду України від 24 вересня 2014 року у справі № 6-122 цс14. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciji/vsu/6-122cs14>

7. Романюк Я.М., Майстренко Л.О. Реституція, віндикація, кондикція, відшкодування шкоди: окремі аспекти співвідношення та розмежування. Вісник Верховного Суду України. 2014. № 10. С. 22–31.

8. Скловский К.И. Собственность в гражданском праве. 5-е изд., перераб. Москва : Статут, 2010. 893 с

9. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. 6-те вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2019. Т. II. 1048 с

10. Постанова Верховного Суду України від 2 березня 2016 року у справі № 6-3090цс15. URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/415BD112C69C3868C2257F72004F537E](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/415BD112C69C3868C2257F72004F537E).

11. Постанова Верховного Суду від 17 червня 2020 року у справі № 755/7989/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90168901>.

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.1.9>

ЯСИНОК М.М., КОТВЯКОВСЬКИЙ Ю.О.

КОЛІЗІЙНІ ПОЛОЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

CONFLICTING PROVISIONS OF THE INSTITUTE OF PREPARATORY PROCEEDINGS IN CIVIL PROCEEDINGS

У статті досліджуються питання законодавчих колізій, що наявні в нормах Цивільного процесуального кодексу України, якими регламентовано здійснення судами загальної юрисдикції підготовчого провадження.

Проблема прогалин та колізій в національному законодавстві періодично піднімається як серед юристів-практиків, так і в колах наукової спільноти. В першу чергу вона зумовлена швидким розширенням нормативно-правової бази, яка має тенденцію до постійної зміни та збільшення у зв'язку із якісним розвитком суспільних відносин. В цій частині процесуальне законодавство нашої держави не відрізняється явною консервативністю, про що свідчить неодноразове викладення змісту Цивільного процесуального кодексу України в нових редакціях.

Авторами проаналізовано правову регламентацію інституту відводу судді та інших учасників процесу у розрізі встановлених законом процесуальних строків та з урахуванням практичної можливості вирішення даного питання в рамках підготовчого провадження. Дослідження дало змогу дійти висновку про існування правової колізії, яка з огляду на фактичні обставини справи, за наявності реальних підстав

© ЯСИНОК М.М. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правосуддя (Сумський національний аграрний університет)

© КОТВЯКОВСЬКИЙ Ю.О. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правосуддя (Сумський національний аграрний університет)